

Mergînânî Ailesinin Önde Gelen Fakihleri ve Anadolu Coğrafyası Üzerindeki Etkileri

Leading Jurisprudents of the al-Marghīnānī Family and Their Influence on Anatolian Geography

Şerif GEDİK¹

Geliş Tarihi (Received): 12.07.2024

Kabul Tarihi (Accepted): 09.10.2024

Yayın Tarihi (Published): 30.11.2024

Öz: Buhara, Semerkant, Şaş, Özkend, Nesef ve Mergînân gibi İslâm tarihi açısından çok önemli şehirlerin yer aldığı Orta Asya, asırlar boyunca ilim merkezlerine ev sahipliği yapmış, farklı alanlarda birçok âlim ve fikir adamının yetişmesine katkı sunmuştur. Bir fıkıh havzası olarak da temayüz etmiş olan Orta Asya, ilmi ve kültürel hayatın şekillenmesinde çok önemli roller üstlenmiş, Hanefî mezhep tarihinde göz ardı edilemeyecek derecede izler bırakan birçok fakihin yetişmesine zemin hazırlamıştır. Bölgenin yetiştirmiş olduğu en önemli Hanefî fakihlerden biri olan *el-Hidâye* sahibi Burhâneddîn el-Mergînânî (ö. 593/1197), çeşitli âlimlerin yetiştiği bir aileye müntesiptir. Mergînânî ailesinin yetiştirdiği fakihler ve bu fakihlerinin özellikle Anadolu coğrafyası üzerindeki etkileri merak konusu olmuştur. Bu çalışmada İslâm hukuk tarihinde etkisi göz ardı edilemeyecek önemi haiz Mergînânî ailesine müntesip fakihlerin tanıtılması, aile içerisindeki ilmi gelenek silsilesinin tespiti, Hanefî mezhebindeki konumları, telif ettikleri eserler ve Anadolu coğrafyası üzerindeki etkileri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Hanefî Mezhebi, Mergînânî Ailesi, Burhâneddîn el-Mergînânî, Anadolu Coğrafyası.

&

Abstract: Central Asia, which includes very important cities in terms of Islamic history such as Bukhara, Samarkand, Shash, Ozkend, Nasaf and Marghīnān, has hosted science centers for centuries and contributed to the training of many scholars and intellectuals in different fields. Central Asia, which also stands out as a fiqh basin, has played very important roles in shaping the scientific and cultural life and has paved the way for the training of many Hanafī jurists who have left undeniable traces in the history of the Hanafī sect. Burhān al-Dīn al-Marghīnānī, one of the most important Hanafī jurists of the region, belongs to a family where various scholars were educated. In this study, the introduction of the jurists belonging to the Marghīnānī family, the determination of the scientific tradition within the family, their positions in the Hanafī sect and their effects on the Anatolian geography are discussed.

Keywords: Islamic Law, Hanafī School, Marghīnānī Family, Burhān al-Dīn al-Marghīnānī, Anatolian Geography.

Atf/Cite as: Gedik, Şerif. "Mergînânî Ailesinin Önde Gelen Fakihleri ve Anadolu Coğrafyası Üzerindeki Etkileri". *Dergiabant* 12/2 (Kasım 2024), 497-510. doi: 10.33931/dergiabant.1515110

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayım etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dergiabant/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University Faculty of Theology, Since 2013 – Bolu

¹ Dr., Şerif Gedik, Diyanet İşleri Başkanlığı, hacegan85@gmail.com.

1. Giriş

İslâm'ın ilk dönemlerinde dinî ilimlerin tedrisi öncelikli olarak hoca talebe ilişkisi bağlamında bireysel çabalara bağlı olarak gelişim göstermiştir. Hocaların gayretiyle camilerde veya özel mekanlarda oluşturulan ilmi halkalar, birçok âlimin yetişmesine ve çok sayıda eserin telif edilmesine olanak sunmuştur. Camilerde başlayan eğitim ve öğretim daha sonra devlet ve vakıflar marifetiyle medreselerde vermeye başlanmıştır. Medreselerde eğitim gören talebelerin ihtiyacı ve medrese giderleri idareciler, vakıflar, zenginler ve diğer hayır sahipleri aracılığıyla karşılanmıştır. Camilerden bağımsız olarak inşa edilen medreselerde kurumsal, sistematik ve düzenli eğitim ve öğretime geçilmiş; dini ilimlerin yanı sıra beşerî ilimler de öğretilmeye başlanmıştır.

Orta Asya'da ilk medresenin Karahanlılar döneminde 1066 yılında Semerkant'ta açıldığı belirtilmektedir.² Mâverâünnehir bölgesinde kurulan ve şer'î ilimler alanında eğitim veren medreselerde genellikle Hanefî-Maturîdî çizgi takip edilmiştir. Halka açık olarak gerçekleştirilen eğitim ve öğretim bazen ilmi geleneğe sahip ailelerde aile içi eğitim şeklinde de varlığını sürdürmüştür. Aile içi eğitim; babadan evlada, dededen toruna şeklinde olduğu gibi, kardeşlerin birbirlerinden istifadesi şeklinde de olabilmektedir. Orta Asya özelinde bakıldığında ilmi geleneği aile içerisinde sürdüren el-Burhân, es-Saffâr, el-Mahbûbî, ve el-Mergînânî gibi bazı büyük ailelerin varlığı bilinmektedir.

Hanefî mezhebinin önemli temsilcilerinin yetiştiği Mergînânî ailesi; Hz. Ebû Bekir'in soyundan³ geldiği belirtilen birçok ilim adamı ve fakihin yetiştiği bir ulema ailesidir. Aileye müntesip fakihler Mâverâünnehir'in Fergana bölgesine bağlı Mergînân şehrinde dünyaya geldikleri için "el-Mergînânî" nisbesiyle anılmışlardır. Aile içerisindeki ilmi gelenek babadan oğula veya dededen toruna şeklinde süregelmiştir. Aile bireylerinin eğitimi sadece aile büyüklerinin dizleri dibinde yetişmekten ibaret olmayıp, dönemin büyük âlimlerinin ders halkalarına iştirak etmek, ilim tedrisi için farklı şehirlere gitmek şeklinde de tezahür etmiştir.

Mergînânî ailesinin en büyük temsilcilerinden biri olan Burhâneddîn el-Mergînânî'nin gerek Anadolu'da gerekse diğer İslâm coğrafyalarında tanınmasını sağlayan en önemli eseri *el-Hidâye*'dir. Bu eserin, geçmişte olduğu gibi günümüzde de farklı coğrafyalar üzerindeki etkisini hissetmek mümkündür. Eserin özellikle Anadolu coğrafyası üzerindeki etkisi daha yoğundur. Osmanlı medreselerinde uzun yıllar boyunca ders kitabı olarak okutulan eser, günümüzde de ülkemizin doğusu ve kuzeyi başta olmak üzere farklı bölgelerinde eğitim veren medreseler, ihtisas merkezleri ve özel ders halkalarında hâlâ okutulmaktadır. Ayrıca *el-Hidâye* üzerine yapılan önemli şerh çalışmaları⁴ da eserin ne kadar kıymetli olduğunu göstermektedir. Zira kitap üzerine yapılan bazı çalışmalar da eser kadar değerli kabul edilmiştir. *el-Hidâye* üzerine yazılan önemli şerh çalışmalarından bazıları şunlardır: Siğnâkî'nin *en-Nihâye*'si, Kâkî'nin *Mî'râcû'd-dirâye*'si, Bayburtlu Ekmeleddîn el-Bâbertî'nin *el-İnâye*'si, Antepli Bedreddîn el-Aynî'nin *el-Binâye*'si ve Sivaslı İbnü'l-Hümâm'ın *Fethu'l-kadîr*'dir. Bu şerhler de *el-Hidâye* gibi yüzyıllar boyu Osmanlı Anadolu'sunda ders kitabı olarak okutulmuştur.

² Sultanmurat Abzhalov, "Orta Asya Medreselerinde Hanefî-Maturîdî Eğitim Sisteminin Özellikleri", *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 18/35 (2020), 18.

³ Burhâneddîn el-Mergînânî'nin hal tercümesine yer veren Zehebî, Kureşî, İbn Kutluboğa ve Kefevî gibi alimler Mergînânî'nin soyu konusunda herhangi bir açıklamaya yer vermemiştir. Mergînânî'nin Hz. Ebubekir'in (r.a.) soyundan geldiği görüşü Abdülhay el-Leknevî tarafından dile getirilmiştir. Leknevî'nin bu görüşü TDV İslâm Ansiklopedisi'nin "Burhâneddîn el-Mergînânî" maddesi başta olmak üzere birçok muasır çalışmada tekrar etmiştir. Ahmed b. Osmân ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: 1984), 21/232; Abdulkâdir b. Muhammed el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudniyye fi-tabakâti'l-Hanefiyye*, nşr. Abdulfettâh Muhammed el-Hulv (Kahire: Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1413/1993), 2/627-629; Ebü'l-Adl Zeynüddîn Kâsım b. Kutluboğa, *Tâci't-terâcim*, nşr. M. Hayr Ramazan Yusuf (Dimeşk; Dârü'l-Kalem, 1992), 206-207; Mahmûd b. Süleyman el-Kefevî, *Ketâ'ibü a'lâmi'l-ahyâr min fukahâi mezhebi'n-Nu'mâni'l-muhtâr* (Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi, 1881), 213b-214b; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin*, nşr. Kilisli Rifat Bilge-İbnül Emin Mahmud Kemal (İstanbul: Maarif Basımevi, 1955), 1/702; Burhâneddîn el-Mergînânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî* (Leknevî şerhiyle birlikte) (Karachi: Mektebetü'l-Büşrâ, 2011), 1/11; 141-144; Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri* (Ankara: TDV Yayınları, 1990), 57; Hüseyin Kayapınar, "Mergînânî ve Eseri Hidâye", *Diyanet Dergisi*, 22/2 (Haziran 1986), 26-41; Ferhat Koca, "Mergînânî, Burhâneddîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2004), 29/182-183.

⁴ Eser üzerine yazılmış şerhler hakkında detaylı bilgi için bakınız.: Osman Bayder, *el-Hidâye Bir Fıkıh Metninin Hanefî Geleneğe Etkisi* (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2019), 139-156; Hamza Arslan, *Hanefî Fıkıhında Şerh Geleneği (el-Hidâye Şerhleri Örneği)* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 47-122.

Bu çalışmada Mergînânî ailesinin bireylerinin tanıtımının sağlanması, ilmi birikimleri, hocaları ve talebeleri, telif ettikleri eserler, Hanefî mezhebi içerisindeki konuları ve Anadolu coğrafyası üzerindeki etkileri incelenecektir. Biyografi kaynaklarında bazı aile bireylerinin hayatına yer verilmemesi veya çok kısa değinilmesi, ailedeki fakih ve âlimlerin hayatını detaylı olarak ele almayı olumsuz yönde etkilediği gibi eserlerinin tespitini de güçleştirmiştir. Bütün olumsuzluklarla birlikte bu çalışmanın Mergînânî ailesi hakkında araştırma yapacak araştırmacılara ışık tutması ve bu alandaki yeni çalışmalara ise kaynaklık teşkil etmesi umulmaktadır. Zira tespit edebildiğimiz kadarıyla Mergînânî ailesi hakkında müstakil bir çalışma yapılmamıştır.

2. Ailenin Yerleşim Yeri ve Fıkıh Havzası Olarak Mergînân

Günümüzde Özbekistan'ın Fergana bölgesine bağlı bir şehir olarak karşımıza çıkan Mergînân/Mergîlan, Fergana havzasının Aşağı Nesyâ bölgesinin en önemli şehirlerinden biri olup, muhtemelen dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru Mergîlan-Say ırmağının kıyısında kurulmuş bir yerleşim yeridir. *Kâmûsü'l-A'lâm*'da Mergînân şehrinin özellikleri ifade edilirken şehrin surlarla çevrili olduğu, içerisinde pek çok tarihi eser ve su kuyularının bulunduğu; havasının güzel, bağ ve bahçelerinin ise verimli olduğu belirtilmiştir.⁵ Ayrıca şehrin kapısının önünden bir nehrin aktığı aktarılmıştır.⁶ İlk zamanlarda şehrin nüfusunun çoğunluğunu Tacikler oluştururken daha sonraki süreçte Özbekler bu bölgeye yerleşmiştir.⁷ Günümüzde de şehir nüfusunun salt çoğunluğunu Özbekler teşkil etmektedir. Tarihte Moğollar, Şeybânîler, Timurlular, Hocalar ve Hokandlılar gibi farklı hanlıkların/devletlerin hakimiyetinde kalan bölge en son Rusların işgaline maruz kalmış; daha sonra Özbekistan'ın 1991 yılında bağımsızlığını kazanmasıyla bu ülkenin en önemli şehirlerinden biri olmuştur.⁸ Geçmişte önemli bir ticaret merkezi olan Mergînân, büyük zanaatkarların ve çeşitli kumaş fabrikalarının bulunduğu bir yer olmakla birlikte burada üretilen has ipek ile yarı ipek kumaşlar Kaşgar ve Yarkend pazarlarında satılmıştır. Hokand Hanlığı döneminde tüccarlara farklı imtiyazların sağlandığı bir yer olan Mergînân, ticaret mallarının satılması için önemli bir uğrak noktası olmasının yanı sıra çeşitli pazarların kurulduğu önemli bir alışveriş merkezidir.⁹

Mâverâünnehir fıkıh havzası içerisinde yer alan Mergînân; İslâm fıkıh anlayışının hayat bulduğu, birçok fakihin yetiştiği ve eserleriyle çağlara ışık tuttuğu bir yerleşim yeridir. Ayrıca Mergînân, Buhara ve Semerkant gibi farklı ilimlerin neşvünema bulduğu önemli bir ilim merkezidir. İslâm tarihi açısından göz ardı edilemeyecek kadar önemi haiz bir yerleşim yeri olan Mergînân, asırlar boyunca Hanefî mezhebinin kök saldı ve yayıldığı bir fıkıh havzası olmuştur.

Mergînân'da yetişen âlimler, talebeleri ve eserleri farklı coğrafyalarda İslâm dininin yayılmasına ve Müslümanların ilim ve irfan açısından gelişmesine büyük katkı sundukları gibi; Orta Asya'da Hanefîliğin halk arasında yayılmasında da etkili olmuşlardır. Bölgenin yetiştirmiş olduğu en önemli fakihlerinden biri olan Burhâneddîn el-Mergînânî gibi çocukları da bölgenin önde gelen sayılı âlimlerindedir. Mergînân'da doğan veyahut "Mergînânî" nisbesiyle anılan âlimlerden bazıları şunlardır: Abdülazîz b. Abdürrezzâk b. Nasr el-Mergînânî¹⁰ (ö. 477/1084), Ali b. Abdülazîz el-Mergînânî¹¹ (ö. 506/1112), Ebü'l-Mehâsin Hasan b. Ali el-Mergînânî¹² (ö. 552/1157) ve Burhâneddîn el-Buhârî¹³ (ö. 616/1219).

⁵ Şemseddin Sâmî, *Kâmûsü'l-A'lâm* (İstanbul: Mîhrân Matbaası, 1306), 6/4264.

⁶ Muhammed b. Ahmed el-Makdisî, *Ahsenü't-tekâsîm* (Beyrut: Dârü's-Sadr, 1991), 272.

⁷ W. Barthold, "Mergînân", *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1940-1988), 7/760-761.

⁸ Ahmet Taşağıl, "Mergînân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2004), 29/181.

⁹ Şerali Koldaşev, "Hokand Hanlığında Uygurlular", *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi* 10 (2017), 110 (Dipnot 61).

¹⁰ Mergînân'da doğup, yetişen ve el-Mergînânî nisbesiyle anılan âlimlerden biridir. Fetvâ vermeye ehil altı fakihin babası olmasının yanı sıra Mahmûd el-Özcendî'nin (*el-Fetâvâ* eseriyle meşhur olmuş Kâdihân'ın dedesi) hocasıdır. Abdulkâdir b. Muhammed el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye fî-tabakâti'l-Hanefiyye*, nşr. Abdulfettâh Muhammed el-Hulv (Kahire: Dârü'l-İhyâ'î'l-Kütübî'l-Arabîyye, 1413/1993), 2/434.

¹¹ Abdülhay Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye* nşr. M. Bedreddin Ebû Firâs (Kahire: Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.), 121-123.

¹² Ali b. Abdülazîz el-Mergînânî'nin oğludur. Akaide dair *el-Emâlî* adlı risalesiyle meşhur olmuş, kelimacı kimliğinin yanı sıra Hanefî fakihî ve muhaddis olarak da bilinen Sırâceddîn el-Üşî'nin (ö. 575/1179) hocasıdır. Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 121-123.

3. Mergînânî Ailesi

Burhâneddîn el-Mergînânî'nin torunu Ebü'l-Feth Zeynüddîn el-İmâdî (ö. 670/1271) amcası Nizâmeddîn Ömer'e (ö. 600/1204'ten sonra) ait *Cevâhirü'l-fıkh* adlı esere yazmış olduğu mukaddimede Mergînânî ailesi ve buldukları bölgenin genel durumu hakkında şunları aktarmaktadır:

"Komşu devletlerin saldırılarına maruz kalan bölge halkı birçok fitne ve olumsuzluklarla karşı karşıya kalmış ve bunun sonucunda da maalesef bazı insanlar şehit edilmiş, bazıları ise esir düşmüştür. Bölge halkının hayat şartları iyice ağırlaşınca insanlar Dehistân, Buhara ve Nişabur gibi şehirlere göç etmek zorunda kalmış; fakat sıkıntılar bu bölgede de insanların peşini bırakmamıştır. Bu zorluk ve olumsuzluklar neticesinde aile mensuplarımızdan bazıları göç etmek zorunda kalmış bazıları ise şehit edilmiştir. Bu meşakkatli ve sıkıntılı günlerde bile ailemiz ilmi faaliyetleri ve eser telif etmeyi terk etmemiştir."¹⁴

Ailenin yaşamış olduğu zorlukları gösteren en önemli olaylardan biri Burhâneddîn el-Mergînânî'nin Moğol istilası sırasında şehit edilmesidir.¹⁵ Kafirler tarafından şehit edilen diğer bir aile bireyi ise Burhâneddîn el-Mergînânî'nin oğlu İmâdüddîn'dir.¹⁶

Ebü'l-Feth Zeynüddîn el-İmâdî bölge halkının çekmiş olduğu sıkıntılara dikkat çekmek amacıyla *Fusûlü'l-İmâdî* adlı eserine dârülişlâmın hangi şartlarda dârülharbe dönüşebileceği konusuyla başlamıştır. Eserine bu konuyla başlamasının gerekçesini kafirlerin Müslümanların topraklarını istila ettiklerini, bundan dolayı yaşadıkları çağın insanların bu konuları bilmesi gerektiğini ifade etmiştir.¹⁷ Zira eserin kaleme alındığı dönemde Mergînânî'nin da içerisinde yer aldığı Fergana bölgesi Moğolların işgali altındadır. Müşahede edileceği üzere İmâdî, ailesinin ve bölge halkının maruz kaldığı zorluklar ve sıkıntıları bir şekilde eserine ve yazmış olduğu mukaddimeye aktarmış, bu durumun okuyucular tarafından bilinmesini istemiştir.

4. Mergînânî Ailesinin Fakihleri ve Eserlerinin Anadolu Coğrafyası Üzerindeki Etkisi

Bu bölümde Mergînânî ailesine müntesip fakihler ile fakihlerin önemli eserlerine değinilecektir. Bütün eserler hakkında detaylı bilgi verilmeyecek olup, eserler hakkında genel bir bilgi aktarımına gidilecektir. Ayrıca bu eserlerin Anadolu coğrafyası üzerindeki etki ve yansımalarına da atıfta bulunulacaktır.

4.1. Ebû Hafs Ömer b. Habîb b. Ali ez-Zenderâması

Hayatı hakkında sınırlı bilgiye ulaştığımız Ömer b. Habîb'in doğum ve vefat tarihi hakkında kaynaklarda bir kayda rastlanılmamaktadır. Burhâneddîn el-Mergînânî'nin anne tarafından dedesi olan Ömer b. Habîb, Şemsüleimme es-Serahsî'nin (ö. 483/1090) öğrencisidir. Mergînânî, dedesinin fıkıh ve hilaf ilminde uzman, fetvâ ve yargıya dair meselelerde ise derinlik sahibi bir âlim olduğunu belirtir. Ayrıca kendisi daha çocukken dedesinden hadis öğrendiğini ve ezberlediğini ifade etmektedir. Mergînânî, dedesinin hayatında vuku bulan en güzel şeyin Burhan ailesinin ilk reisi kabul edilen Sadru'l-Mâzî Burhânü'l-eimme (Şeyhü'l-İmam Burhâneddîn el-Kebîr)¹⁸ ile ders arkadaşlığı yapması olduğunu belirtmektedir.¹⁹ Zira her ikisi de İmam Serahsî'nin öğrencisidir. Ders arkadaşlığı sırasında her iki fakihin ilmi açıdan birbirlerinden istifade etmiş olmaları muhtemeldir.

¹³ *el-Muhîttü'l-Burhânî* ve *Zahîretü'l-fetâvâ* gibi eserleriyle tanınmış Hanefî mezhebinin müctehid fakihlerindendir. Burhânü's-Şerîa olarak da bilinmektedir. Mustafa Uzunpostalcı, "Burhâneddîn el-Buhârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/435-437.

¹⁴ Mahmoud Nouredin Chabban, *Nizamüddin Ömer b. Ali el-Mergînânî'nin Cevâhirü'l-Fıkh Adlı Eserinin Tahkiki* (İstanbul: MFSVÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), Mukaddime, 34-38.

¹⁵ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiye ve İstîlâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu* (İstanbul: Bilmen Basım ve Yayınevi, 1985), 1/342.

¹⁶ Kefevî, *Ketâ'ib* (Feyzullah Efendi, 1881), 246b.

¹⁷ Ebü'l-Feth Zeynüddîn el-İmâdî, *Fusûlü'l-ihkâm fi usûli'l-ahkâm* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Rağıp Paşa, 573), 7a.

¹⁸ Hayatı hakkında detaylı için bk.: Kefevî, *Ketâ'ib* (Feyzullah Efendi, 1881), 172a-b.

¹⁹ Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudriyye*, 2/643-644; Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Tabakâtü'l-fukahâ'*, nşr. Ahmed en-Neyle (Musul: b.y., 1961), 84.

4.2. Ebû Bekir b. Abdülcelîl

Burhâneddîn el-Mergînânî'nin babası Ebû Bekir b. Abdülcelîl'in hayatı hakkında tarafımızca yapılan araştırmada bir bilgiye ulaşılamamıştır. Kendisinin âlim bir zat olduğu bilgisine Mergînânî'nin öğrencisi Burhânülsîlâm ez-Zernûcî'nin (ö. VI./XII. yüzyılın sonu) *Ta'limü'l-müte'allim* adlı eserinde aktardığı şu bilgiden ulaşılmaktadır: "Hocam Şeyhülsîlâm Burhâneddîn bir derse başlayacağı zaman bunu Çarşamba günü yapar ve 'Babam da böyle yapardı' derdi."²⁰ Babasının Mergînânî'nin ilk hocası olduğu belirtilmektedir.²¹

4.3. Burhâneddîn el-Mergînânî (ö. 593/1197)

Asıl adı, nispeti ve künyesi Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el-Mergînânî er-Rișdânî'dir.²² Kaynaklarda "Şeyhülsîlâm Burhâneddîn" ve "Sahibü'l-Hidâye" gibi lakaplarla anılmış, "allâme, muhakkik, hâfız ve imam" gibi unvanlarla da vasıflandırılmıştır.²³ Fergana bölgesinin Mergînânî şehrinde doğup büyüyen Mergînânî, Hz. Ebû Bekir (r.a.) Efendimizin soyundan olup, ilmiye sınıfına mensup bir ailede yetişmiştir. Babası ve çocukları da kendisi gibi âlim olup, torunları arasında da tanınmış fakihler bulunmaktadır. Doğumu konusunda kaynaklarda farklı tarihler²⁴ zikredilmekle birlikte *el-Hidâye* şârihi Leknevî (ö. 1304/1886) Mergînânî'nin 8 Recep 511 (1117) yılında ikinci namazından sonra doğduğunu, 14 Zilhicce 593 (1197) yılında ise vefat ettiğini belirtmektedir.²⁵ Naaşının ise Semerkant'ta olduğu ifade edilmiştir.²⁶ Bilmen (ö. 1971), Mergînânî'nin vefatı hakkında şunları aktarmaktadır: "Mergînânî, Buharalılar ve meşhur Cengiz Han arasında barış yapmak için arabuluculukta bulunmuş, fakat bazı Buharalıların anlaşmaya muhalif davranmaları üzerine Cengiz Han şehri yerle bir etmiş ve ahalisini öldürmüştür. Mergînânî de bu kargaşada şehit düşmüştür."²⁷

Mergînânî, hukukçu kimliğinin yanı sıra Arap dili ve edebiyatı, hadis ve tefsir gibi ilimlerde de temayüz etmiş, kendi dönemi ve sonrasına damga vurmuş önemli İslâm âlimlerinden biridir. Kâdîhan ve Zeynüddîn el-Attâbî gibi çağdaşı olan fakihler tarafından ilmi dirayeti, fazileti ve takvası dile getirilen Mergînânî'nin²⁸ ilim ve edep konusunda döneminin eşsiz âlimlerinden olduğu belirtilmiştir.²⁹

Kemalpaşazâde'nin yapmış olduğu tabakâtü'l-fukaha tasnifinde "ashâbü't-tercîh" kategorisinde³⁰ zikredilen Mergînânî'nin mezhep içerisindeki konumu konusunda farklı yorum ve yaklaşımlar söz konusudur. Mergînânî'nin hal tercümesine geniş bir şekilde yer veren ve kendisinden övgü dolu sözlerle bahseden Kefevî, Mergînânî'nin "ashâbü't-tahrîc"ten sayılması gerektiğini belirtmiş ve Kemalpaşazâde'yi, Mergînânî'yi "ashâbü't-tercîh"ten saydığı için tenkid etmiştir.³¹ Ebû Firâs el-Gassânî,

²⁰ Zernûcî, *Ta'limü'l-müte'allim*, nşr. Mervân Kabbânî (Beirut: Mektebetü'l-İslâmî, 1981), 99.

²¹ Murat Şimşek, "Bir Hanefî Klasiği: Mergînânî'nin el-Hidâye'si ve Üzerine Yapılan Çalışmalar", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 12/23 (Mayıs 2017), 281.

²² Hal tercümesine yer veren bazı kaynaklar için bk.: Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 21/232; el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye*, 2/627-629; Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, 206-207; Kefevî, *Ketâ'ib* (Fezullah Efendi, 1881), 213b-214b; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn*, 1/702; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 141-144; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 57; Kayapınar, "Mergînânî ve Eseri Hidâye", 26-41; Koca, "Mergînânî, Burhâneddîn", 29/182-183.

²³ Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye*, 2/627; Kefevî, *el-Ketâ'ib*, (Fezullah Efendi, 1881), 213b.

²⁴ Ziriklî, Mergînânî'nin doğum tarihinin hicri 530 (1136) olduğunu belirtmektedir. Hayreddin ez-Ziriklî, *el-A'lâm: Kâmûsü et-terâcim* (Kahire: 1954), 5/73.

²⁵ Burhâneddîn el-Mergînânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî* (Leknevî şerhiyle birlikte) (Karachi: Mektebetü'l-Büşrâ, 2011), 1/11-12. Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, 206-207.

²⁶ Leknevî, Mergînânî'nin hicri 596 yılında vefat ettiği ve Semerkant'ta defnedildiğine dair bir görüşün olduğunu aktarmaktadır. Mergînânî, *el-Hidâye*, (Leknevî şerhiyle birlikte), 1/12.

²⁷ Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiye Kâmûsu*, 1/342.

²⁸ Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye*, 2/627; Kefevî, *el-Ketâ'ib*, (Fezullah Efendi, 1881), 214a; Koca, "Mergînânî, Burhâneddîn", 182.

²⁹ Kefevî, *el-Ketâ'ib*, (Fezullah Efendi, 1881), 213b; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 141.

³⁰ Kemalpaşazâde, *Tabakâtü'l-fukaha*, thk. Muhammed Ebü'l-Hâc (Ürdün: Merkezü Envârî'l-Ulema, 2020), 66.

³¹ Kefevî, *el-Ketâ'ib*, (Fezullah Efendi, 1881), 216a.

Mergînânî'nin mezhepte müçtehid kabul edilmesinin akl-ı selime daha uygun olduğunu belirtirken,³² Seyyid Bey (ö. 1925) ise meselede müçtehid kabul edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.³³

Döneminin meşhur âlimlerinden ders alan ve birçok ilim adamının yetişmesine katkı sunan Mergînânî, ilim tahsili için Mâverâünnehir ve Horasan bölgelerinde bulunmuş; Semerkant, Buhara, Nişâbur, Merv, Mekke ve Medine gibi şehirleri ziyaret etmiştir.³⁴ Bu bölge ve beldelerde usûl-î fıkıh, fûrû-î fıkıh, hadis, tefsir, kelim ve akâid gibi farklı ilim dallarında eğitim almıştır. Kendisinden eğitim aldığı hocalarından bazıları şunlardır: Ebû Hafs Ömer b. Habîb b. Ali ez-Zenderâması,³⁵ Şeyhülislâm Ali b. Muhammed el-İsbicâbî³⁶ (ö. 535/1140), Minhâcüşşerîa Muhammed b. el-Hüseyn,³⁷ Sadrüşşehîd İbn Maze (ö. 536/1141), Necmüddîn Ömer en-Nesefî³⁸ (ö. 537/1142), Ziyâeddîn Muhammed b. Hüseyin el-Bendenîcî (ö. 545/1150), Ali el-Bikendî (ö. 552/1157), *el-Hulâsa* müellifi Tâhir b. Ahmed'in babası Kıvâmüddîn Abdürreşîd el-Buhârî³⁹ gibi. Bu zikredilen âlimlerin dışında da kendisinden eğitim aldığı ve hadis naklettiği pek çok hocasının olduğu bilinmektedir.⁴⁰ Kefevî, *el-Ketâb* isimli eserinde Mergînânî'in fıkıh silsilesini Necmüddîn Ömer en-Nesefî ile Sadrüşşehîd İbn Maze üzerinden üç farklı tarikten aktarmaktadır. Bu silsilelerden ikisi İmam Muhammed üzerinden; bir tanesi ise Ebû Yûsuf üzerinden Ebû Hanîfe'ye ulaşmaktadır.⁴¹ Sadrüşşehîd İbn Maze üzerinden aktarılan silsile şöyledir:⁴²

"Burhâneddîn el-Mergînânî---Sadrüşşehîd İbn Maze---Sadrü'l-Kebîr Burhâneddîn İbn Mâze---Şemsüleimme es-Serahsî---Şemsüleimme el-Halvânî---Ebû Ali en-Nesefî---Muhammed b. Fazl el-Buhârî---Abdullah es-Sebezmûnî---Ebû Hafs es-Sağîr---Ebû Hafs el-Kebîr---Muhammed eş-Şeybânî---Ebû Hanîfe"

Necmüddîn Ömer en-Nesefî üzerinden aktarılan iki silsileden birisi kısaca şöyledir:⁴³

"Burhâneddîn el-Mergînânî---Necmüddîn Ömer en-Nesefî---Ebü'l-Yüsr Pezdevî---Ebû Ya'kûb es-Seyyârî---Ebû İshak en-Nevkadî---Ebû Cafer Hinduvânî---Ebü'l-Kâsım es-Saffâr---Nusayr b. Yahyâ---Muhammed b. Semâ'a---Ebû Yûsuf---Ebû Hanîfe"

Kefevî'nin Hanefî mezhebi özelinde, hoca-talebe ilişkisi bağlamında aktarmış olduğu fıkıh silsilelerinin incelendiği bir çalışmada⁴⁴ mezhebin fıkıh silsilesinin genel itibarıyla üç koldan ilerlediği belirtilmiş ve üç silsileden ikisinin Burhâneddîn el-Mergînânî'de birleştiği ifade edilmiştir. Bu da bizlere Hanefî fakihlerinin kendisinden eğitim almış olduğu âlimlerin yer aldığı fıkıh silsilesi içerisinde Mergînânî'nin hoca-talebe ilişkisi bağlamında fakihler için bir kavşak noktası olduğunu göstermektedir.

Mergînânî, başta çocukları olmak üzere birçok talebe yetiştirmiştir. Talebelerinden bazıları şunlardır:⁴⁵ Şeyhülislâm Celâleddîn Muhammed (Mergînânî'nin oğlu), Şeyhülislâm Nizâmeddîn Ömer (Mergînânî'nin oğlu), Şeyhülislâm İmâdüddîn Ebû Bekr (Mergînânî'nin oğlu aynı zamanda *Fusûlü'l-İmâdî* isimli eserin müellifinin babası), Şemsüleimme el-Kerderî, Celâlüddîn Mahmûd b. Hüseyin el-Üsrüşenî (*Fusûlü'l-Üsrüşenî* adlı eserin müellifinin babası), Burhânü'l-İslâm ez-Zernûcî (*Ta'limü'l-müte'allim* adlı eserin müellifi) gibi.

³² Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 141 (Dipnot 1).

³³ Koca, "Mergînânî, Burhâneddîn", 182.

³⁴ Şimşek, "Bir Hanefî Klasîği: Mergînânî'nin el-Hidâye'si ve Üzerine Yapılan Çalışmalar", 281.

³⁵ Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye*, 2/643-645.

³⁶ Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye*, 2/592.

³⁷ Kefevî, *el-Ketâ'ib*, (Fezullah Efendi, 1881), 205a.

³⁸ Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye*, 2/660.

³⁹ Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye*, 1/188-189; Kefevî, *el-Ketâ'ib*, (Fezullah Efendi, 1881), 214a.

⁴⁰ Detaylı bilgi için bk.: Burhâneddîn el-Mergînânî, *Kitabü't-Tecnis ve'l-mezîd*, thk. Muhammed Emin Mekki (Karaçi: İdaretü'l-Kur'ân ve'l-ulûmü'l-İslâmiyye, 2004) 1/24-35 (Neşredenin girişi); Şimşek, "Bir Hanefî Klasîği: Mergînânî'nin el-Hidâye'si ve Üzerine Yapılan Çalışmalar", 281-287.

⁴¹ Kefevî, *el-Ketâ'ib*, (Fezullah Efendi, 1881), 213b-214a.

⁴² Kefevî, *el-Ketâ'ib*, (Fezullah Efendi, 1881), 213b-214a.

⁴³ Kefevî, *el-Ketâ'ib*, (Fezullah Efendi, 1881), 213b.

⁴⁴ Murat Şimşek, "Mezhepleşme Sürecinde Hanefilik: Coğrafi Yapı ve Fakihler Arası Sosyal Ağ Bağlamında Bir İnceleme", *Uluslararası İmam-ı Azam ve Birlikte Yaşama Hukuku Sempozyumu Tebliğleri*, ed. Abdullah Acar (Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Basımevi, 2015), 253-260.

⁴⁵ Kefevî, *el-Ketâ'ib*, (Fezullah Efendi, 1881), 214a-b.

Çok yönlü ve velud bir müellif olan Mergînânî'ye kaynaklarda birçok eser nispet edilmektedir. Nispet edilen eserlerin bir kısmının günümüze ulaşmamış olması müellifin eserlerinin tamamının tespitini güçleştirmektedir. Tabakat eserlerinde kendisine nispet edilip günümüze ulaşmış olan eserleri incelendiğinde eserlerinin tamamına yakınının fūrû-î fıkha yönelik olduğu görülmektedir. Müellifin eserlerinden bazıları şunlardır:

1. *Bidâyetü'l-mübtedî*: İmam Muhammed'in *el-Câmi 'u's-sagîr*'i ile Kudûrî'nin *el-Muhtasar*'ındaki konular cem edilerek yazılan eserde, meseleler tasnif edilirken *el-Câmi 'u's-sagîr*'deki sıralama esas alınmıştır.⁴⁶ Basımı gerçekleştirilen eserin⁴⁷ birçok yazma nüshası bulunmaktadır⁴⁸
2. *Kifâyetü'l-müntehâ*: *Bidâyetü'l-mübtedî*'ye bir şerh olarak kaleme alınan eser, seksen cilt gibi büyük bir hacme ulaşıncı müellif, okuyucuya bıkkınlık vereceği endişesiyle eserini tamamlamaktan vazgeçmiş ve bunun yerine *el-Hidâye* adlı eserini yazmıştır.⁴⁹ Eser, Moğol istilasını sırasında kaybolmuş⁵⁰ ve günümüze ulaşmamıştır.
3. *el-Hidâye*: Fūrû fıkıhta Hanefî mezhebinin en güvenilir metinlerinden biri olan eser, daha önce de belirtildiği üzere *Bidâyetü'l-mübtedî*'nin şerhidir. Rivayete göre müellif eserini on üç yılda tamamlamış ve bu süre zarfında hep oruç tutmuştur.⁵¹ Üzerine yüzden fazla şerh, haşiye, ta'lik ve ihtisar⁵² çalışması yapılan eserin farklı kütüphanelerde birçok yazması bulunmaktadır. Ayrıca eserin defalarca basımı gerçekleştirilmiştir.⁵³ *el-Hidâye* yazıldığı tarihten itibaren Hanefî mezhebinin benimsendiği bölgelerde bir yandan fıkıh eğitimi, fetvâ, yargı faaliyetleri ve idari uygulamalarda, diğer yandan yaşayıştaki ilmihal ve fıkıh kültürü üzerinde en etkili metinlerden biri olmuştur.⁵⁴
4. *et-Tecnîs ve'l-mezîd*: Vâkıât türü hacimli bir eser olup, yazma nüshaları mevcuttur.⁵⁵
5. *Kitâb fi'l-ferâ'iz*: Ferâ'iz ilmiyle ilgili olan eser günümüze ulaşmış olup eserin yazma nüshaları mevcuttur.⁵⁶ Eser, *Ferâ'izü'l-Osmânî* şeklinde de kayıt altına alınmıştır.⁵⁷
6. *Muhtârâtü'n-nevâzil*: Fıkha dair bir eserdir. Kaynaklarda *Muhtâru Mecmû'n-nevâzil* şeklinde de geçmektedir.⁵⁸ Eserin yazma nüshaları mevcuttur.⁵⁹

Kaynaklarda Mergînânî'ye nispet edilen diğer eserlerden bazıları şunlardır:⁶⁰ *el-Mezîd fi fūrû 'il-Hanefiyye*,⁶¹ *Şerhu'l-Câmi 'il-kebîr*, *Neşrû'l-mezheb*, *Münteka'l-merfû*, *Kitâbü'l-Hac*.

Hanefî fıkıh doktrininde önemli bir konumda bulunan Mergînânî'nin, Mâverâünnehir fıkıh havzasında yetişmesi, dönemin önde gelen âlimlerinden ders alması, mezhep içerisinde üst düzey talebeler yetiştirmesi ve *el-Hidâye* isimli eserinin gerek Osmanlı gerekse Orta Asya medreselerinde uzun yıllar boyunca ders kitabı olarak okutulması, mezhep içerisinde ulaşılması zor bir makam elde etmesini ve asırlar boyunca fıkıh sahasında vazgeçilmez bir fakih olmasını sağlamıştır.

Anadolu'da uygulanan eğitim sistemi içerisinde kendisine büyük önem atfedilen *el-Hidâye*, Osmanlı medreselerinde yüzyıllar boyunca üst düzey bir ders kitabı olarak itibar görmüştür. Bu eser, padişahlar, şehzâdeler ve sultan hanımları tarafından yaptırılan *Dâhil Ellili Medreseler* ile Fatih döneminin en üst

⁴⁶ Mergînânî, *el-Hidâye*, (Leknevî şerhiyle birlikte), 12.

⁴⁷ Eserin ilk baskısı Kahire'de 1355/1936 yılında gerçekleştirilmiştir. Mergînânî, *Kitâbü Bidâyeti'l-mübtedî*, (Kâhire: Matbaatü'l-Fütüh, 1936).

⁴⁸ Mergînânî, *Bidâyeti'l-mübtedî*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Lâleli, 1051)

⁴⁹ Mergînânî, *el-Hidâye*, (Leknevî şerhiyle birlikte), 89-90.

⁵⁰ Ali el-Kârî, *el-Esmâri'l-ceniyye fi esmâ 'il-Hanefiyye*, thk. Abdülmuhsin Abdullah (Bağdat: Divânü'l-Vakî's-sünnî, 2009), 2/523.

⁵¹ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, nşr. Şerefeddin Yaltkaya-Kilisli Muallim Rifat (Beirut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 2/2032; Cengiz Kallek, "el-Hidâye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/471-473.

⁵² Arslan, *Hanefî Fıkıhında Şerh Geleneği (el-Hidâye Şerhleri Örneği)*, 47-123.

⁵³ Kallek, "el-Hidâye", 17/471-473.

⁵⁴ Tuncay Başoğlu, "Mergînânî", *Temel İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2021), 5/455-456.

⁵⁵ Koca, "Mergînânî, Burhâneddin", 182.

⁵⁶ Mergînânî, *Kitâb fi'l-ferâ'iz*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi, 380)

⁵⁷ Mergînânî, *Kitâbü't-Tecnîs*, 1/46 (Neşredeninin girişi)

⁵⁸ Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu's-siyâde* (Beirut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1985), 2/238.

⁵⁹ Mergînânî, *Muhtârâtü'n-nevâzil*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Ali Paşa, 913; Süleymaniye, 587)

⁶⁰ Koca, "Mergînânî, Burhâneddin", 182.

⁶¹ *Keşfü'z-zunûn*'da bu eserin Mergînânî'ye ait olduğu belirtilmiştir. Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1660.

seviyeli medreseleri olarak bilinen *Sahn-ı Semân Medreselerinde* yıllarca üst düzey ders kitabı olarak okutulmuştur.⁶² Öğrenim süreleri farklılık arz eden medreselerin değişik yıllardaki ders müfredatının incelendiği bir araştırmaya göre *el-Hidâye*, *Haric Ellili Medreseler* (1538-1539 yıllarında), *Dâhil Ellili Medreseler* (1539-1540 yıllarında), *Sahn-ı Semân Medreseleri* (1539-1540 yıllarında) ve *Altmışlı Medreselerde* (1545-1546 yıllarında) üst sınıflarda en az bir yıl boyunca ders kitabı olarak okutulmuştur.⁶³ Ayrıca bu eser, Hokand Hanlığı döneminde Orta Asya'daki medreselerde de mütalaa edilmiştir. Günümüzde de bölgede bulunan bazı eğitim kurumlarında okutulmaya devam edildiği ifade edilmiştir.⁶⁴ *el-Hidâye*, günümüzde klasik metinler kapsamında gerek klasik eğitim veren medreselerde gerekse Diyanet İşleri Başkanlığı Dini Yüksek İhtisas Merkezlerinde⁶⁵ ders kitabı olarak okutulmaktadır. Din İşleri Yüksek Kurulu ve farklı ülkelerin fetvâ heyetlerinin görüşlerine mesnet teşkil eden eser; birçok müftü ve âlimin fetvâ, yargılama hukuku ve fûrû-î fıkıh meselelerinde öncelikli olarak müracaat ettiği temel metinlerden biridir. Esere günümüzde de bu kadar çok rağbet edilmesi eserin geçmişten günümüze kadar değerini koruduğunu göstermektedir.

el-Hidâye yazıldığı günden bugüne kadar farklı coğrafyalarda birçok şerh, haşiye, talik ve ihtisar tarzı çalışmalara konu olmuştur. Bu çalışmaların sayısının yüzden fazla olduğu bilinmektedir. Eser hakkında kaleme alınan tez ve makale tarzı akademik çalışmalar da göz önünde bulundurulduğunda bu sayının çok daha yüksek bir rakama ulaşacağı aşikârdır.⁶⁶ Eser üzerine yapılan bazı çalışmalar Hanefi mezhep birikimi içerisinde neredeyse eser kadar önemli görülmüş ve mezhebin temel kaynakları arasında sayılmıştır. Eserin gerek Anadolu coğrafyasında gerekse diğer coğrafyalardaki etkisini ortaya koymak amacıyla eser hakkında yapılan bazı çalışmalara değinmek önem arz etmektedir. Bu çalışmalardan bazıları şunlardır:⁶⁷

- 1- *Vikâyetü'r-rivâye fî mesâilî'l-Hidâye: el-Hidâye*'deki meselelerden seçmelerde bulunularak telif edilen eser, Burhânüşşerî'a'ya (ö. 730/1329) ait olup, Hanefî mezhep birikimi içerisinde "mütûn-i erbaa" veyahut "mütûn-i selâse" diye ifade edilen mezhebin temel metinlerinden biridir.⁶⁸ Bu eser, Sadrüşşerîâ'nın *Şerhu'l-Vikâye* adlı şerhiyle birlikte Osmanlı medreselerinde öğrencilere okutulan ilk fıkıh eserlerden olup, Hanefî mezhebinin temel öğrenim kitaplarından biridir. Osmanlı medreseleri başta olmak üzere Orta Asya ve Hint alt kıtasında eser, rağbet görmüş; medreselerdeki ders müfredatı içerisinde yerini almıştır.⁶⁹
- 2- *en-Nihâye fî şerhi'l-Hidâye: el-Hidâye*'nin en hacimli şerhlerinden biri olduğu ifade edilen eser, Hüsâmeddîn es-Siğnâkî'ye (ö. 714/1314) aittir.⁷⁰ Anadolu'nun farklı kütüphanelerinde birçok nüshası⁷¹ bulunan eser, Cemâleddîn el-Konevî tarafından ihtisar edilmiştir.⁷² *en-Nihâye*'nin Süleymaniye ve Beyazıt Kütüphaneleri başta olmak üzere Anadolu'nun farklı kütüphanelerde 114 nüshasının bulunması Anadolu'da esere rağbet edildiğini göstermektedir.⁷³
- 3- *Mi'râcü'd-dirâye ilâ şerhi'l-Hidâye: Kıvâmüddîn el-Kâkî'ye* (ö. 749/1348) ait olan eserde mezhep imamlarının görüşleri cem edilmiş, sahih ve tercih edilebilir görüşler belirtilmiş, yer yer soru-cevap

⁶² Mefail Hızlı, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/1 (Ocak 2008), 30, 37.

⁶³ Cahid Baltacı, *XV-XVI Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, (İstanbul: İrfan Matbaası, 1976), 6.

⁶⁴ Aaitmammat Kariev, "Burhaneddin el-Merginânî'nin "el-Hidâye" İsimli Eseri ve Hukuk İlmindeki Yeri", *Uluslararası Sempozyum: Orta Asya Alimlerinin İslam Medeniyetine Katkıları*, ed. Muhittin Düzenli vd. (Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları, 2019), 636.

⁶⁵ DİB Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü, *İhtisas Eğitim Programı* (Ankara: 2017), 170-174.

⁶⁶ Eser hakkında Türkiye'de yapılan bazı yüksek lisans ve doktora tezleri ile makaleler için bakınız: Şimşek, "Bir Hanefî Klasiği: Merginânî'nin el-Hidâye'si ve Üzerine Yapılan Çalışmalar", 314-317.

⁶⁷ *el-Hidâye*'ye yazılmış şerhler hakkında detaylı bilgi için bakınız.: Bayder, *el-Hidâye Bir Fıkıh Metninin Hanefî Geleneğe Etkisi*, 139-156; Arslan, *Hanefî Fıkıhında Şerh Geleneği (el-Hidâye Şerhleri Örneği)*, 47-122; Şimşek, "Bir Hanefî Klasiği: Merginânî'nin el-Hidâye'si ve Üzerine Yapılan Çalışmalar", 298-307.

⁶⁸ Murteza Bedir, "Vikâyetü'r-rivâye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 43/106.

⁶⁹ Bedir, "Vikâyetü'r-rivâye", 107.

⁷⁰ Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 62.

⁷¹ Hüsâmeddîn es-Siğnâkî, *en-Nihâye fî şerhi'l-Hidâye* (Edirne: Selimiye, 639-647; Manisa: Manisa Halk Kütüphanesi, 527, 530, 542)

⁷² Cemâleddîn el-Konevî, *Hulâsatü'n-Nihâye fî fevâ'idü'l-Hidâye* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 1622)

⁷³ Cemal Kalkan, *Hüsameddin es-Siğnâkî ve en-Nihâye fî şerhi'l-Hidâye Adlı Eserinin Değerlendirilmesi*, (Kazakistan: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 69.

- yöntemine müracaat edilmiştir. Ayrıca *el-Hidâye*'de yer almayan feraiz konusu Kudûrî'nin *el-Muhtasar*'ı esas alınarak ilave edilmiştir.⁷⁴ Eserin birçok yazma nüshası günümüze ulaşmıştır.⁷⁵
- 4- *Gâyetü'l-beyân ve nâdiretü'l-akrân*: Hanefî mezhebinin önemli fakihlerinden Emîr Kâtib el-İtkânî'ye (ö. 758/1357) ait olan eser, yirmi altı yıl gibi uzun bir süreçte tamamlanmıştır.⁷⁶
  - 5- *el-Înâye*: Ekmeleddîn el-Bâbertî'ye (ö. 786/1384) ait olan eser, *en-Nihâye* başta olmak üzere farklı şerhlerden istifade edilerek hazırlanmış ve Anadolu'da rağbet görmüş önemli bir şerhdir.⁷⁷ Bu eser, Osmanlı medreselerinde yoğun bir şekilde okutulan temel kitaplar arasında yer almaktadır.⁷⁸ Eser, medreselerde *el-Hidâye* ile birlikte *Ekmel* adıyla okutulmuştur.⁷⁹
  - 6- *el-Binâye*: Türk asıllı Hanefî fakih Bedreddîn el-Aynî'ye (ö. 855/1451) ait olan eser, özellikle *el-Hidâye*'deki hadisleri ele alış tarzıyla ön plana çıkmıştır.
  - 7- *Fethu'l-kadîr*: *el-Hidâye* üzerine yazılmış en hacimli şerhlerinden biri olan eser, İbnü'l-Hümam'a (ö. 861/1457) aittir. Eserde mezhepler arasındaki görüş ayrılıklarına değinilmiş, görüşler arasında tercihte bulunulmuştur.⁸⁰

4.4. Nizâmeddîn Ömer el-Mergînânî (ö. 600/1204'ten sonra)

Kaynaklarda hayatı hakkında sınırlı bilgiye ulaştığımız Nizâmeddîn Ömer'in tam adı Nizâmüddîn Ömer b. Burhâneddîn Ali b. Ebî Bekr el-Fergânî el-Mergînânî'dir.⁸¹ Kendisine atıfta bulunan kaynaklar genellikle onu "Veledü/İbnü Sahibi'l-Hidâye" kaydıyla tanıtmaktadır.⁸² Bazı kaynaklarda "Şeyhülislâm Nizâmüddîn" kaydına da yer verilmektedir.⁸³ Doğum ve vefat tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte Nizâmeddîn Ömer'in hicri 600 yılından sonra vefat ettiği ifade edilmektedir.⁸⁴

Nizâmeddîn Ömer'in döneminin önde gelen farklı âlimlerinden eğitim almış olması muhtemel olmakla birlikte biyografi yazarları Burhâneddîn el-Mergînânî (babası) ile meşhur Hanefî fakihlerinden Ebü'l-Feth Hüseyin el-Üsmendî'yi (ö. 552/1157) hocaları arasında saymaktadır.⁸⁵ Kureşî, fıkıh eğitimini babasından alan Nizâmeddîn Ömer'in fıkıh alanında öne çıktığını ve fetvâ verme makamında olduğunu belirtir.⁸⁶ Kaynaklarda yetiştirdiği talebeler hakkında herhangi bir kayda rastlanılmamaktadır. Eserleri konusunda ise özellikle *Cevâhirü'l-fıkh* adlı eserine vurgu yapılmaktadır. Müellife ait olan eserlerden bazıları şunlardır:

- 1- *Cevâhirü'l-fıkh*: Cessâs, Tahâvî ve Mes'ûdî gibi âlimlerin *Muhtasar*'ları ile *et-Tecrîd*, *el-İrşâd* ve *Hizânetü'l-fıkh* gibi eserlerin derlenmesiyle oluşturulmuştur.⁸⁷ Eserde Mergînânî'nin *Bidâye*'sindeki usûl takip edilmiştir. Basımı gerçekleştirilmemiş olan eserin farklı kütüphanelerde yazma nüshaları bulunmaktadır.⁸⁸ Eserin ibadetler bölümünü M.N. Chabban doktora tezi kapsamında tahkik etmiştir.
- 2- *el-Fevâid fi'l-fürü*: Kâtib Çelebi eseri *Fevâidü Nizâmiddîn* şeklinde kayıt altına almış⁸⁹, Leknevî ise sadece *el-Fevâid* kaydıyla zikretmiştir.⁹⁰

⁷⁴ Hüseyin Kayapınar, "Kâkî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/216.

⁷⁵ Kivâmüddîn el-Kâkî, *Mi'râcü'd-dirâye ilâ şerhi'l-Hidâye* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 869; Fatih, 1974; Süleymaniye, 552; Mahmud Paşa, 205).

⁷⁶ Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/2033.

⁷⁷ Kallek, "el-Hidâye", 17/472.

⁷⁸ Hızlı, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", 45.

⁷⁹ Kâtib Çelebi, *Mizânü'l-hak fi ihtiyâri'l-ehak*, trc. Orhan Şaik Gökyay (İstanbul: Tercüman Yayınları, 1980), 21.

⁸⁰ Ferhat Koca, "İbnü'l-Hümam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/88.

⁸¹ Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 149.

⁸² Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye*, 2/657; Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/615.

⁸³ Kefevî, *el-Ketâ'ib*, (Fezullah Efendi, 1881), 246a.

⁸⁴ Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hedîyyetü'l-ârifin*, 1/785; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993), 2/567.

⁸⁵ Kefevî, *el-Ketâ'ib*, (Fezullah Efendi, 1881), 246a; Kâtib Çelebi, *Süllemü'l-vüsûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*, thk. Ekmeleddin İhsanoğlu (İstanbul: Mektebetü'l-İrsikâ, 2010), 3/167.

⁸⁶ Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye*, 2/657.

⁸⁷ Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 60; Chabban, *Nizâmüddîn Ömer b. Ali el-Mergînânî'nin Cevâhirü'l-Fıkh Adlı Eserinin Tahkiki*, 20, 38-39.

⁸⁸ Nizâmeddîn Ömer, *Cevâhirü'l-fıkh* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa, 945; Ragıp Paşa, 460; Ayasofya, 1098)

⁸⁹ Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1303.

⁹⁰ Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 149.

Müellifin *Cevâhirü'l-fikh* adlı eseri Zeynüddîn el-İmâdî'nin (ö. 670/1271) *Fusûlü'l-İmâdî* adlı eseri başta olmak üzere, Şeyh Bedreddîn'in (ö. 823/1420) *Câmi'u'l-fusûleyn*'i, Ali el-Kârî'nin (ö. 1014/1605) *Mirkâtü'l-mefâtih*'i, Damat Efendî'nin (1078/1667) *Mecma'u'l-enhur*'u, İbn Âbidîn'in (ö. 1252/1836) *Reddü'l-muhtâr*'ı ile Ali Haydar Efendî'nin (ö. 1935) *Dürerü'l-hükkâm*'ı gibi eserlere kaynaklık etmiştir. Bu eser, özellikle Osmanlı coğrafyasında etkili olmuş ve Osmanlı'nın son dönemine kadar fûrû-î fıkıh alanında müracaat edilen eserlerden biri olmuştur.⁹¹ Fıkıhta kendi dönemi için otorite kabul edilen Türk asıllı İbnü's-Şihne'ye⁹² (ö. 815/1412) ait *Lisânü'l-hükkâm fi marifeti'l-ahkâm* adlı eserde de *Cevâhirü'l-fikh*'dan birçok nakil yapılmıştır.⁹³

4.5. Celâleddîn Muhammed el-Mergînânî

Hayatı hakkında detaylı bilgiye ulaşamadığımız Celâleddîn Muhammed'in tam adı Ebü'l-Feth Celâlüddîn Muhammed b. Burhâneddîn Ali b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el-Mergînânî'dir.⁹⁴ Biyografisine yer veren bazı kaynaklarda kendisinin "Şeyhülislâm ve İmamü'l-eimme" gibi unvanlarla anıldığı ifade edilmiştir. Celâleddîn Muhammed, babası Burhâneddîn ile Mevlâna Hüsâmeddîn el-Aliyyâbâdî'den⁹⁵ fıkıh eğitimi almış, yaşadığı dönemde Hanefî mezhebinin önemli âlimlerinden biri olmuştur. Fetvâda müracaat edilen bir fakih olmanın yanı sıra fetvâları farklı bölgelere de yayılmıştır. Takva ve fazilet sahibi olan Celâleddîn Muhammed'in kaynaklarda ilmi seviyesinin çağdaşlarına göre daha ileri bir düzeyde olduğu ifade edilmiştir.⁹⁶ Kaynaklarda öğrenci ve eserleri hakkında herhangi bir kayda ulaşılamamıştır.

4.6. İmâdüddîn Ebû Bekir el-Mergînânî (ö. 620/1223)

Kaynaklarda hayatı hakkında yeterli bilgiye ulaşamayan İmâdüddîn'in tam adı ve künyesi İmâdüddîn Ebû Bekir b. Burhâneddîn Ali b. Ebî Bekir b. Abdilcelîl el-Fergânî el-Mergînânî'dir. *Fusûlü'l-İmâdî* adlı eser sahibi Zeynüddîn el-İmâdî'nin babasıdır. İmâdüddîn, babası Burhâneddîn el-Mergînânî ile Kadı Zahîrüddîn el-Buhârî'den (ö. 619/1222) fıkıh eğitimi almıştır. Fetvâ konusunda ise diğer kardeşleri gibi müracaat edilen fakihlerden biridir.⁹⁷ Kefevî, İmâdüddîn'in kafirler tarafından şehit edildiğini ifade etmiş fakat vefat tarihini belirtmemiştir. İlimle meşgul olan İmâdüddîn'in, oğlu Zeynüddîn el-İmâdî'ye hocalık yaptığı bilinmektedir. Kaynaklarda *Edebü'l-kâdî* isimli bir eserinin olduğu ifade edilmiştir.⁹⁸

4.7. Ebü'l-Feth Zeynüddîn el-İmâdî (ö. 670/1271)

Diğer aile büyüklerinde olduğu gibi İmâdî'nin hayatı hakkında da biyografi kaynaklarında detaylı bilgiye ulaşamamaktadır. İmâdî'nin tam adı Ebü'l-Feth Zeynüddîn Abdürrahîm b. Ebû Bekir İmâdeddîn b. Burhâneddîn Ali el-Mergînânî'dir.⁹⁹ Yukarıda da işaret edildiği üzere *Fusûlü'l-İmâdî* adlı eserin sahibidir. Babası İmâdeddîn ile Hüsâmeddîn el-Aliyyâbâdî'den fıkıh eğitimi almıştır. Kefevî, İmâdî'nin Hüsâmeddîn el-Aliyyâbâdî üzerinden Ebû Hanîfe'ye kadar uzanan fıkıh silsilesini aktarmıştır.¹⁰⁰ Ne zaman dünyaya geldiği bilinmeyen İmâdî'nin 670/1271'de vefat ettiği belirtilmiştir.¹⁰¹ Talebeleri hakkında bir kayda rastlayamadığımız İmâdî'nin bir müddet Semerkant'ta kaldığı ve *Fusûlü'l-İmâdî* adlı eserini burada ikmal ettiği bilinmektedir.¹⁰² İmâdî'nin bilinen ve günümüze ulaşmış tek eseri *Fusûlü'l-ihkâm fi usûli'l-ahkâm*'dır. Bu eser *Fusûlü'l-İmâdî* olarak meşhur olmuştur. Başka bir eserinin olup olmadığı

⁹¹ Chabban, *Nizamüddîn Ömer b. Ali el-Mergînânî*, 32.

⁹² Şükrü Özen, "İbnü's-Şihne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/222-224.

⁹³ İbnü's-Şihne, *Lisânü'l-hükkâm fi marifeti'l-ahkâm* (Kahire: 1973), 262, 306.

⁹⁴ Kefevî, *el-Ketâ'ib*, (Fezullah Efendi, 1881), 245b; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 182.

⁹⁵ *Fusûlü'l-Üsrüßenî* adlı eserin müellifi Ebü'l-Feth Mecdüddîn el-Üsrüßenî'nin (ö. 637/1240'tan sonra) öğrencisidir. Hayatı hakkında detaylı bilgi için bk.: Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 59-60.

⁹⁶ Kefevî, *el-Ketâ'ib*, (Fezullah Efendi, 1881), 245b.

⁹⁷ Kefevî, *el-Ketâ'ib*, (Fezullah Efendi, 1881), 246b-247a; Çelebi, *Süllemü'l-vüsûl*, 1/82-83; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 146-147.

⁹⁸ Kefevî, *el-Ketâ'ib*, (Fezullah Efendi, 1881), 246b.

⁹⁹ Kefevî, *el-Ketâ'ib*, (Fezullah Efendi, 1881), 290b; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 93-94; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, 2/129; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 68; Şerif Gedik, "Fusûlü'l-İmâdî'nin Osmanlı Dönemi Fetvâ Mecmualarına ve Hanefî Fıkıh Literatürüne Katkısı", *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi*, 9/1 (2023), 17-51.

¹⁰⁰ Kefevî, *el-Ketâ'ib*, (Fezullah Efendi, 1881), 290b.

¹⁰¹ Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 68.

¹⁰² İmâdî, *Fusûlü'l-ihkâm fi usûli'l-ahkâm* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Rağıp Paşa, 573), 415a.

bilinmeyen İmâdî'nin, amcası Nizâmeddîn Ömer'e ait *Cevâhirü'l-fikh* adlı esere bir mukaddime yazdığı ve bu mukaddimede de amcasının talebi üzerine amcasının eserinin yazımına yardımcı olduğu ifade edilmiştir.¹⁰³

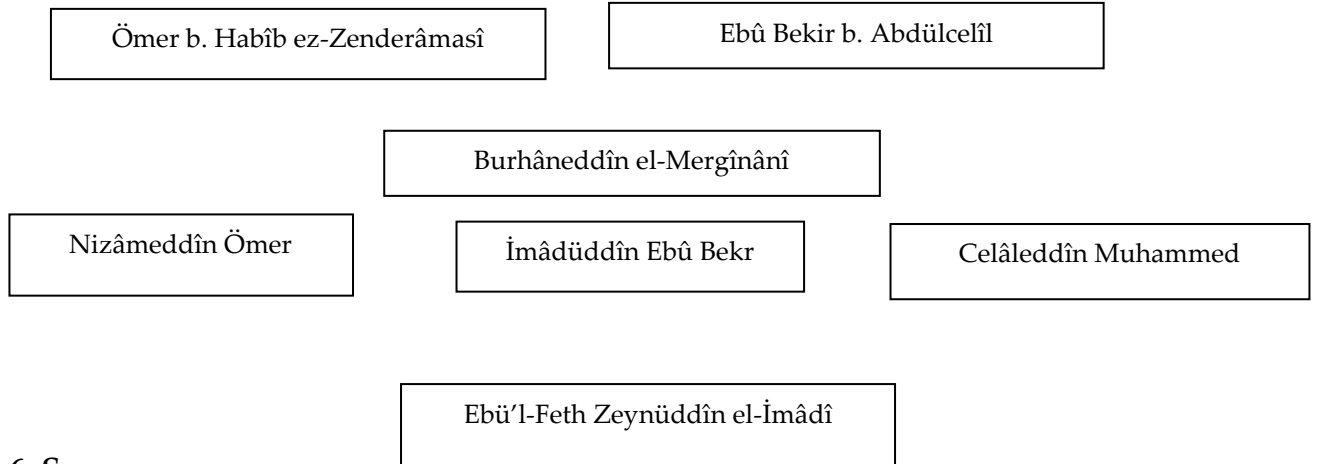
Fusûlü'l-ihkâm fi usûli'l-ahkâm (*Fusûlü'l-İmâdî*):¹⁰⁴ Yargılama hukuku ve muâmelata dair bilgileri ihtiva eden eser kırk fasıldan müteşekkil olup, büyük oranda *Fusûlü'l-Üsrûşenî* adlı eserden istifade edilerek kaleme alınmıştır. Basımı gerçekleştirilmemiş olan eserin farklı kütüphanelerde yazma nüshaları bulunmaktadır.¹⁰⁵

Fusûlü'l-İmâdî'nin Osmanlı coğrafyasında fakihler nezdinde kıymetli bir eser olduğu bilinmektedir. Zira bu eser uzun yıllar müftü ve kadıların el kitabı olarak nitelendirilen *Câmiü'l-fusûleyn*'e kaynaklık eden iki temel eserden biridir. Ayrıca bu eser, Osmanlı fetvahanesinin en meşhur eserlerinden kabul edilen *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, *Fetâvâ-yı Fevziyye*, *Behcetü'l-fetâvâ*, *Netîcetü'l-fetâvâ* ve *Mühimmâtü'l-müftî* gibi eserlere de kaynaklık etmiştir.¹⁰⁶ Fetâvâ mecmualarının yanı sıra Hanefî mezhebinin önemli fûrû fıkıh eserlerinden *el-Bahrü'r-râ'ik*, *Mecma'u'l-enhur*, *Reddû'l-muhtâr* ve *Mir'ât-ı Mecelle* gibi eserleri de etkilemiş ve bu eserlerin de kaynakları arasında yer almıştır.¹⁰⁷

Yukarıdaki verilere baktığımızda *Fusûlü'l-İmâdî*'nin Osmanlı coğrafyasında bilinen ve kendisine müracaat edilen bir eser olduğunu ve etkisinin Osmanlı'nın son dönemine kadar sürdürdüğü söylemek yanlış olmaz. Zira *Fusûlü'l-İmâdî* Osmanlı son dönem eserlerinden *Reddû'l-muhtâr* ile *Mir'ât-ı Mecelle* gibi eserlere kaynaklık etmiştir.

5. Mergînânî Ailesinin Aile İçi İlim Silsilesi

Mergînânî ailesinin aile içi ilim silsilesini şöyle kategorize etmek mümkündür:

6. Sonuç

İslâm tarihi açısından çok önemli bir konuma sahip olan Orta Asya, yetiştirmiş olduğu büyük âlim şahsiyetler, onların yürüttükleri ilmi faaliyetler ve telif ettikleri eserlerle daima öne çıkmış bir ilim merkezi olmuştur. İلمي gelenekte fıkıh havzası olarak bilinen bölge uzun yıllar boyunca Hanefî-Mâtürîdî çizgiyi korumuş, birçok ilmi faaliyetin gerçekleşmesine zemin hazırlamış ve çok sayıda ilim merkezine ev sahipliği yapmıştır. Tarihi süreçte bölgede ilim tedrisi ve eser telifinde farklı ilim dallarında uzmanlaşmış bazı aileler dikkat çekmiştir. el-Burhân, es-Saffâr, el-Mahbûbî, ve el-Mergînânî gibi aileler bunlardan

¹⁰³ Nizâmeddîn Ömer, *Cevâhirü'l-fikh* (Ragıp Paşa, 460) Mukaddime; Chabbar, *Nizâmüddîn Ömer b. Ali el-Mergînânî*, 34-38.

¹⁰⁴ Gedik, "Fusûlü'l-İmâdî'nin Osmanlı Dönemi Fetâvâ Mecmualarına ve Hanefî Fıkıh Literatürüne Katkısı", 22-46.

¹⁰⁵ İmâdî, *Fusûlü'l-ihkâm* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 840; Cârullah, 823; Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyüddin, 1532, 1535; DİB Kütüphanesi, 3627).

¹⁰⁶ Gedik, "Fusûlü'l-İmâdî'nin Osmanlı Dönemi Fetâvâ Mecmualarına ve Hanefî Fıkıh Literatürüne Katkısı", 31-37.

¹⁰⁷ Detaylı bilgi için bk: Gedik, "Fusûlü'l-İmâdî'nin Osmanlı Dönemi Fetâvâ Mecmualarına ve Hanefî Fıkıh Literatürüne Katkısı", 39-42.

sadece bazılarıdır. Mergînânî ailesi bölgede fıkıh alanında temayüz etmiş en önemli ailelerden biridir. Uzun yıllar boyunca halkın dini konularda karşılaştıkları sorunlara çözüm üreten, müsteftilere fetvâ veren, ilimle meşgul olup birçok talebe yetiştiren ve eserler telif eden aile bireyleri, özelde Hanefilik, genelde ise fıkıh literatürüne önemli katkılar sunmuşlardır. Uzak diyarlardan gelerek Mergînânî ailesinin fakihlerinden eğitim alan birçok talebe, almış oldukları ilmi birikimi kendi memleketlerine intikal ettirmek ve diğer nesillere aktarmak suretiyle dini ilimlerin gelişmesini desteklemiş ve bu ilimlerin halk arasında yayılmasına aracılık etmişlerdir. Ailenin kendi içerisinde de ilmi geleneği babadan oğula veyahut dededen toruna şeklinde sürdürdüğü bilinmektedir. Bu ailenin tanınmasına katkı sunan en büyük fakihlerden birisi Burhâneddîn el-Mergînânî'dir. *el-Hidâye* adlı eseri özellikle Anadolu başta olmak üzere dünyanın farklı coğrafyalarında tanınmasını sağlamıştır. Bu eser, Osmanlı medreselerinde uzun yıllar boyunca ders kitabı olarak okutulmuş, eser üzerine büyük fakihler tarafından şerhler ve haşiyeler yazılmıştır. Burhâneddîn el-Mergînânî gibi çocukları da bölgenin saygın fakihleri arasında yer almış, fetvâ konusunda müracaat edilen kimseler olmuşlardır. Çocukları arasında Nizâmeddîn Ömer, fûrû fıkha yönelik yazmış olduğu *Cevâhirü'l-fıkh* adlı eseriyle diğer kardeşlerine nispetle daha fazla bilinir olmuştur. Bu eser, Osmanlı Anadolu'sunda yazılan birçok fıkıh eserine kaynaklık teşkil etmiştir. Anadolu coğrafyasını etkileyen aile fakihlerden diğer bir isim de Ebü'l-Feth Zeynüddîn el-İmâdî olmuştur. İmâdî'nin *Fusûlü'l-İmâdî* adlı eseri *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, *Fetâvâ-yı Fevziyye*, *Behcetü'l-fetâvâ*, *Netîcetü'l-fetâvâ* ve *Mühimmâtü'l-müftî* gibi fetvâ eserleri başta olmak üzere; *Câmiü'l-fusûleyn*, *el-Bahrü'r-râ'ik*, *Mecma'u'l-enhur*, *Reddü'l-muhtâr* ve *Mir'ât-ı Mecelle* gibi eserlere kaynaklık etmiştir. Aile büyükleri, torunları ve çocukları Burhâneddîn el-Mergînânî kadar fıkıh alanında ön planda olmasalar da gerçekleştirmiş oldukları ilmi faaliyetlerle İslâm dininin gelişmesi ve yayılmasına katkı sunmuşlardır.

Mergînânî ailesi hakkında yaptığımız araştırmada tespit edebildiğimiz kadarıyla aile içi ilmi gelenek Ebü'l-Feth Zeynüddîn el-İmâdî ile son bulmaktadır. Zira İmâdî'nin ilmi birikimini çocukları veyahut diğer aile bireylerinden birine aktardığı konusunda elimizde herhangi bir veri bulunmamaktadır.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Kaynaklar

- Abzhalov, Sultanmurat. "Orta Asya Medreselerinde Hanefi-Maturidi Eğitim Sisteminin Özellikleri". *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 18/35 (2020), 15-28.
- Ali el-Kârî. *el-Esmâ'ül-ceniyye fî esmâ'î'l-Hanefiyye*, thk. Abdülmuhsin Abdullah. Bağdat: Divânü'l-Vakfî's-sünnî, 2009.
- Arslan, Hamza. *Hanefi Fıkıhında Şerh Geleneği (el-Hidâye Şerhleri Örneği)*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- Bağdatlı İsmail Paşa. *Hediyetü'l-ârifîn esmâ'ül-müellifin ve âsârü'l-musannifin*. nşr. Kilisli Rifat Bilge-İbnül Emin Mahmud Kemal. İstanbul: Maarif Basımevi, 1955.
- Baltacı, Cahid. *XV-XVI Asırlarda Osmanlı Medreseleri*. İstanbul: İrfan Matbaası, 1976.
- Başoğlu, Tuncay. "Mergînânî". *Temel İslam Ansiklopedisi*. 5/455-456. Ankara: TDV Yayınları, 2021.
- Bayder, Osman. *el-Hidâye Bir Fıkıh Metninin Hanefi Geleneğe Etkisi*. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2019.
- Bedir, Murteza. "Vikâyetü'r-rivâye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/106-108. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukûk-ı İslâmiye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu*. İstanbul: Bilmen Basım ve Yayınevi, 1985.

- Chabban, Mahmoud Nouredin. *Nizamüddin Ömer b. Ali el-Mergînânî'nin Cevâhirü'l-Fıkh Adlı Eserinin Tahkiki*. İstanbul: MFSVÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Çelebi, Kâtib. *Keşfü'z-zunûn*. nşr. Şerefeddin Yalıtıkaya-Kilisli Muallim Rifat. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Çelebi, Kâtib. *Süllemü'l-vüsûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*. thk. Ekmeleddin İhsanoğlu. İstanbul: Mektebetü'l-İrsikâ, 2010.
- Çelebi, Kâtib. *Mizânü'l-hak fi ihtiyâri'l-ehak*. trc. Orhan Şaik Gökyay. İstanbul: Tercüman Yayınları, 1980.
- Gedik, Şerif. "Fusûlü'l-İmadî'nin Osmanlı Dönemi Fetâvâ Mecmualarına ve Hanefî Fıkıh Literatürüne Katkısı", *Tasavvur / Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 9/1 (Haziran 2023), 17-51.
- Hızlı, Mefail. "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/1 (Ocak 2008), 25-46.
- İmâdî, Ebü'l-Feth Zeynüddîn. *Fusûlü'l-ihkâm fi usûli'l-ahkâm*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Rağıp Paşa, 573/1b-413b.
- Kalkan, Cemal. *Hüsameddin es-Sıgnâki ve en-Nihâye fi şerhi'l-Hidâye Adlı Eserinin Değerlendirilmesi*. Kazakistan: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Kallek, Cengiz. "el-Hidâye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/471-473. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Kayapınar, Hüseyin. "Mergînânî ve Eseri Hidâye". *Diyanet Dergisi* 22/2 (Haziran 1986), 26-41.
- Kayapınar, Hüseyin. "Kâkî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/216. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Kefevî, Mahmûd b. Süleyman. *Ketâibü alâmi'l-ahyâr min fukahâi mezhebi'n-Nu'mâni'l-muhtâr*. İstanbul: Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi, 881/1b-437a.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemü'l-mü'ellifin*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993.
- Kemalpaşazâde. *Tabakâtül-fukaha*. thk. Muhammed Ebü'l-Hâc. Ürdün: Merkezü Envâri'l-Ulema, 2020.
- Koca, Ferhat. "Mergînânî, Burhâneddin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/182-183. İstanbul: TDV Yayınları, 2004.
- Koca, Ferhat. "İbnü'l-Hümâm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/87-90. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Koldaşev, Şerali. "Hokand Hanlığında Uygurlular". *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi* 10 (Aralık 2017), 104-112.
- Kureşî, Abdulkâdir b. Muhammed. *el-Cevâhirü'l-mudîyye fi-tabakâti'l-Hanefîyye*. nşr. Abdulfettâh Muhammed el-Hulv. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1413/1993.
- Kutluboğa, Ebü'l-Adl Zeynüddîn Kâsım. *Tâcü't-terâcim*. nşr. M. Hayr Ramazan Yûsuf. Dimeşk; Dârü'l-Kalem, 1992.
- Leknevî, Abdulhay. *el-Fevâidü'l-behiyye fi terâcimi'l-Hanefîyye*. nşr. M. Bedreddin Ebû Firâs. Kahire: Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.
- Makdisî, Muhammed b. Ahmed. *Ahsenü't-tekâsim*. Beyrut: Dârü's-Sadr, 1991.
- Mergînânî, Burhâneddin. *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*. (Leknevî şerhiyle birlikte) Karachi: Mektebetü'l-Büşrâ, 2011.

- Mergînânî, Burhâneddin. *Kitabü't-Tecrîs ve'l-mezîd*. thk. Muhammed Emin Mekki. Karaçi: İdaretü'l-Kur'ân ve'l-ulûmü'l-İslâmiyye, 2004.
- Mergînânî, Burhâneddin. *Kitâbü Bidâyeti'l-mübtedî*. Kâhire: Matbaatü'l-Fütûh, 1936.
- Mergînânî, Nizâmeddîn Ömer. *Cevâhirü'l-fikh*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Ragıp Paşa, 460.
- Özel, Ahmet. *Hanefî Fıkıh Alimleri*. Ankara: TDV Yayınları, 1990.
- Özen, Şükrü. "İbnü's-Şihne". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/222-224 İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Sâmi, Şemseddin. *Kâmûsü'l-A'lâm*. İstanbul: Mihrân Matbaası, 1306.
- Şimşek, Murat. "Mezhepleşme Sürecinde Hanefilik: Coğrafi Yapı ve Fakihler Arası Sosyal Ağ Bağlamında Bir İnceleme". *Uluslararası İmam-ı Azam ve Birlikte Yaşama Hukuku Sempozyumu Tebliğleri*. ed. Abdullah Acar (Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Basımevi, 2015), 253-260.
- Şimşek, Murat. "Bir Hanefî Klasiği: Mergînânî'nin el-Hidâye'si ve Üzerine Yapılan Çalışmalar". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 12/23 (Mayıs 2017), 279-321.
- Taşgıl, Ahmet. "Mergînân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/181. İstanbul: TDV Yayınları, 2004.
- Taşköprizâde, Ahmed Efendi. *Tabakâtü'l-fukahâ'*. nşr. Ahmed en-Neyle. Musul: b.y., 1961.
- Taşköprizâde, Ahmed Efendi. *Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu's-siyâde*. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985.
- Uzunpostalıcı, Mustafa. "Burhâneddin el-Buhârî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/435-437. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- W. Barthold. "Mergînân", *İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1940-1988.
- Zehebî, Ahmed b. Osmân. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*. thk. Şuayb el-Arnaût. Beyrut: b.y., 1984.
- Zernûcî. *Ta'lîmü'l-müte'allim*. nşr. Mervân Kabbânî. Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1981.
- Ziriklî, Hayreddin. *el-A'lâm: Kâmûse't-terâcim*. Kahire: b.y., 1954.